
RÖNDIN Á KÓPASKERI:

DEILISKRÁNING VEGNA HUGMYNDA UM UPPBYGGINGU FISKELDIS

ELÍN ÓSK HREIÐARSDÓTTIR

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS
REYKJAVÍK 2019
FS752-19161

Á forsíðumynd er annað af tveimur sjómerkjum (NB-067:055) sem skráð var innan deiliskipulagsreitsins

Ljósmynd: Elín Ósk Hreiðarsdóttir

©2019

FORNLEIFASTOFNUN ÍSLANDS SES

BÁRUGÖTU 3

101 REYKJAVÍK

Sími: 551 1033

Fax: 551 1047

Netfang: fsi@fornleif.is

www.fornleif.is

EFNISYFIRLIT

1. INNGANGUR	5
2. SAGA FORNLEIFASKRÁNINGAR OG LÖGGJÖF	7
3. AÐFERÐIR VIÐ FORNLEIFASKRÁNINGU.....	9
4. FORNLEIFASKRÁ	11
5. HELSTU NIÐURSTÖÐUR	23
<i>Saga og landshættir.....</i>	<i>23</i>
<i>Landnýting og minjar innan deiliskiplagsreits</i>	<i>25</i>
<i>Lokaorð</i>	<i>26</i>
HEIMILDASKRÁ	27

Víðauki

Minjakort

Samantekt

Uppi eru hugmyndir um að hefja fiskeldi á Röndinni við Kópasker. Í tengslum við það er unnið að breytingu á aðalskipulagi Norðurþings og nýju deiliskipulagi fyrir svæðið. Deiliskipulagsreiturinn er um 9 ha að stærð og er innan marka gamla lögbýlisins Snartarstaða, nærri merkjum við Brekku. Skráningin var unnin í júlí 2019.

Deiliskráningarreiturinn nær frá sjó í vestri og að Snartarstaðalæk að austan og sunnan. Stærstur hluti hans var áður gróðurryr en er nú gróinn melgresi og lúpínu að hluta. Eftir því sem best er vitað var svæðið lítið nýtt á fyrri öldum og þær minjar sem fundust innan svæðis eru að líkindum flestar tengdar upphafi verslunar- og þéttbýlismyndunar á Kópaskeri. Samtals voru skráðir sex minjastaðir á svæðinu: tvö sjómerki, ummerki um brú yfir Snartarstaðalæk og möguleg leið tengd henni (horfin), meint vatnsból og óræð ummerki sem kunna að vera eftir kálgarða. Allir þeir staðir sem skráðir voru innan deiliskipulagsmarka voru í innan við 50 m fjarlægð frá sjó eða Snartarstaðalæk þar sem ekki er ráðgert að byggja (í samræmi við byggingareglugerð) ef frá eru taldar meintar kálgarðsleifar. Voru þær einu minjar svæðisins sem töldust í stórhættu. Aðrar minjar töldust í hættu vegna framkvæmdanna. Í flestum tilfellum ætti að vera auðvelt að tryggja að framkvæmdir á svæðinu skaði þær ekki en Minjastofnun Íslands mun úrskurða um mögulegar mótvægisáðgerðir.

Efnisorð: Fornleifastofnun Íslands, Fornleifaskráning, deiliskráning, fiskeldi, Kópasker, Röndin, Snartarstaðir

Summary

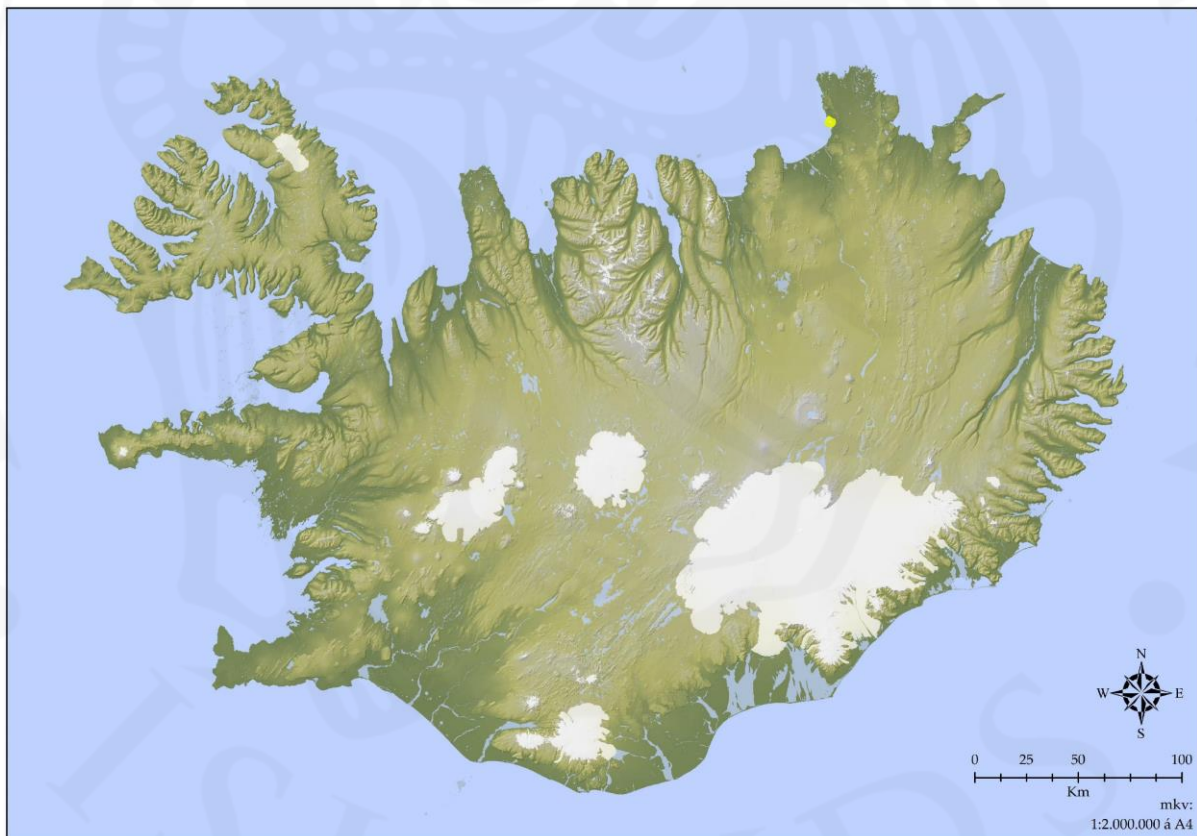
This report presents the findings and conclusion of a detailed survey carried out on a 9 ha plot in Röndin in Kópasker, Norður-Þingeyjarsýsla. The work was done because of possible *land based aquaculture* in the area. The survey took place in July 2019. Six sites were surveyed within the detailed planning area. Two of those were cairns with a compartment for light, built to guide boats. One site was the remains of a bridge over the creek Snartarstaðalækur and connected to it was a route, although its exact location is no longer known. Further north in Snartarstaðalækur was a possible well/water supply. All the before mentioned sites were within 50 m from the sea or Snartarstaðalækur and outside of the actual building area and are therefore only considered to be at moderate risk. The sixth site was within the building area and is considered at grave risk. It is an unclear structure and judging from an aerial photo from 1974, it might have been a vegetable garden. Most of the sites surveyed could be spared if the necessary precautions are taken.

Keywords: Institute of Archaeology, detailed survey, archaeology, land based aquaculture, Kópasker, Röndin, Snartarstaðir

1. Inngangur

Snemma sumars 2019 hafði Gaukur Hjartarson skipulags- og byggingafulltrúi Norðurlægis samband við Fornleifastofnun Íslands og fór þess á leit að stofnunin tæki að sér skráningu á fornleifum á 9 ha deiliskipulagsreit á Röndinni, í suðurjaðri Kópaskers vegna ráðagerða Fiskeldis Austfjarða hf. um fiskeldi á svæðinu. Ráðgert er að eldisstöðin rísi syðst á Röndinni og að framleiðslugeta hennar verði um 2000 tonn af laxi á ári.¹

Deiliskipulagsreiturinn nær yfir suðurenda Randarinnar og svæðið austur af Röndinni. Við fornleifaskráningu fylgir Fornleifastofnun jarðaskiptingu eins og hún var um miðja 19. öld og samkvæmt því fellur svæðið innan marka gamla lögbýlisins Snartarstaða (NP-067). Áður en deiliskráning var unnin í júlí 2019 var unnin heimildakönnun fyrir jörðina sem leiddi í ljós 54 þekkt minjastaði úr heimildum.² Samhliða vettvangsskráningu var rætt við Guðmund Örn Benediktsson heimildamann sem þekkir svæðið vel og las hann einnig yfir drög af skýrslu. Eru Guðmundi færðar

Úttektarsvæðið við Kópasker er merkt inn á Íslandskort sem gulur punktur. Grunnkort Gísli Pálsson.

¹ Röndin á Kópaskeri: Breyting á aðalskipulagi Norðurlægis 2010-2030 og nýtt deiliskipulag, skipulags og matlýsing. 2017: 4.

² Á lokastigi úrvinnslunnar fannst skýrsla Bjarna F. Einarssonar fornleifafræðings frá 2017 um sama svæði. Bjarni staðsetti tvo minjastaði (sjómerkin tvö) innan svæðisins og velti því upp hvort mögulega hefði verið lending þar. Bætt var við tilvísun í minjanúmer Bjarna á þessum stöðum en að öðru leyti ekki stuðst við skýrslu hans enda skýrsluskrifum lokið þegar hún kom í ljós.

kærar þakkir fyrir veitta aðstoð og fróðleik um svæðið og nærumhverfi þess. Um heimildavinnu sá Gylfi Björn Helgason en aðrir verkþættir úttektafins voru í höndum Elínar Óskar Hreiðarsdóttur. Við vettvangsskráningu var farið kerfisbundið um allt úttektafins og leitað að minjum, hvort sem heimildir voru um minjar eða ekki. Allar sýnilegar minjar voru auk þess mældar upp.

Mörk deiliskipulagsreits á loftmynd frá Loftmyndum ehf. Staðsettar minjar eru merktar með rauðum punkti.

Skýrsla þessi er byggð upp á svipaðan hátt og aðrar deiliskráningarskýrslur Fornleifastofnunar. Í öðrum kafla er að finna stutt yfirlit um löggjöf um minjavernd. Í þriðja kafla er fjallað um þá aðferðafræði sem notuð var við úttektina og í þeim fjórða er svo að finna sjálfa fornleifaskráninguna innan deiliskipulagsmarka. Í fimmta kafla skýrslunnar er samantekt um fornleifar innan úttektafins og helstu niðurstöður. Aftast í skýrslunni er að finna heimildaskrá og kort sem sýna rannsóknarsvæðið og þær fornleifar sem fundust innan þess.

2. Saga fornleifaskráningar og löggjöf

Hátt á aðra öld er liðið síðan skráning fornleifa hófst á Íslandi en þó er enn langt í land að til sé heildstæð skrá um fornleifar á landinu. Á síðustu áratugum 19. aldar voru margir minjastaðir kannaðir á vegum Hins íslenska fornleifafélags, einkum staðir sem á einn eða annan hátt tengdust fornsögum og sögu þjóðveldisins. Eftir aldamótin 1900 dró úr fornleifakönnun á vegum félagsins og var þráðurinn ekki tekinn upp að nýju fyrr en um og eftir 1980.

Skoðanir manna á því hvað teljast fornleifar hafa breyst mikið á þessum tíma. Byggingar sem voru hversdagslegar fyrir hundrað árum eru nú orðnar minjar um horfna lífshætti. Skilningur hefur vaknað á nauðsyn þess að skrá upplýsingar um slíkar minjar og vernda þær fáu sem eftir eru fyrir komandi kynslóðir. Nauðsynlegra upplýsinga um gerð og ástand fornleifa er aðeins hægt að afla með vettvangsathugun og við það er venjulega átt með hugtakinu fornleifaskráning (ýmist aðal- eða deiliskráning). Til þess að vettvangsathugun komi að fullu gagni verður þó fyrst að taka saman ýmsar upplýsingar, bæði skriflegar og munnlegar, sem vísa á minjastaði og geta gefið vísbendingar um hlutverk mannvirkjaleifanna (svæðisskráning).

Á undanförnum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 3. grein laga um menningarminjar (nr. 80, 2012), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: „Fornleifum, [...] jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað [...].“ Þessi fornleifakönnun er í anda markmiða sem sett hafa verið með þeirri löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölþætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn enda er skilgreining á fornleifum í þjóðminjalögum víðtæk. Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skróðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,

- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
 - i. skipsflök eða hlutar þeirra.
- Minjar 100 ára og eldri teljast til fornleifa, en heimilt er þó að friðlýsa yngri minjar.

Það er ljóst af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu er fylgt við hefðbundna fornleifaskráningu.

Ef nauðsynlegt er talið að spilla fornleifum eða hylja þær, þarf að leita heimildar Minjastofnunar Íslands.

3. Aðferðir við fornleifaskráningu

Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti (ÁR, SP o.s.frv.) og hver jörð hefur þriggja stafa númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Skipting jarða um miðja 19. öld ræður því ekki aðeins númerum í skránni heldur er miðað við hana þegar ákveðið er hvaða jörð ákveðnir minjastaðir tilheyra. Hverjum minjastað er gefin kennitala sem er þriggja stafa númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: NP-067:001). Þær minjar sem skráðar voru innan deiliskipulagsreits eru allar innan marka lögbýlisins Snartarstaða eins og þau voru um miðja 19. öld (NP-067). Fornleifaskráin samanstendur af lista yfir þær fornleifar sem skráðar voru á vettvangi innan rannsóknarsvæðis. Í skránni fær hver minjastaður eina efnisgrein og er framsetning upplýsinganna stöðluð. Í fyrstu línu hverrar greinar eru grunnupplýsingar; auðkennisnúmer, sérheiti, tegund, hlutverk og hnattstaða. Á eftir auðkennisnúmeri kemur sérheiti hennar ef eitthvert er og síðan tegund. Með tegundarflokkun er leitast við að skilgreina hvers eðlis fornleifin er, þ.e. hvort um er að ræða mannvirki af einhverju tagi sem enn sést, og þá hverskyns (t.d. tóft, garðlag eða varða), mannvirki sem vitað er um en er horfið (heimild, örnefni) eða fornleifar sem ekki hafa verið mannvirki (álagablettur, sögustaður eða vað). Allir fornleifastaðir eru greindir til tegundar en hlutverk þeirra er ekki alltaf hægt að ákvarða.

Á eftir hlutverki kemur hnattstaða minjastaðarins. Mæling hnattstöðu er gerð með GPS staðsetningartækjum af gerðinni Trimble Geoexplorer 6000 (ISN93) og er annars vegar mældur punktur með kennitölu í miðju hvers minjastaðar og hins vegar voru allir minjastaðir mældir upp. Samkvæmt lögum hafa allar fornleifar 15 m friðhelgað svæði frá ystu mörkum minjastaðarins en friðlýstar fornleifar 100 m friðhelgi. Þar sem getur um „heimild um...“ t.d. útihús, þá er átt við að eingöngu eru til heimildir um staðinn en minjar hafa ekki fundist á vettvangi við skrásetningu. Þótt engar minjar hafi fundist, er engu að síður tekin hnattstaða staðarins ef unnt hefur verið að ákvarða hann á grundvelli fyrirbyggjandi upplýsinga með 50 metra fráviki eða minna.

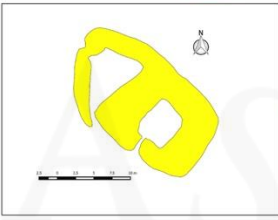
Í annarri línu hefst lýsing minjastaðar oftast á tilvitnun í fyrirbyggjandi heimildir en síðan er staðsetningu hans lýst. Þar á eftir kemur oft lýsing á aðstaðum og síðast lýsing á mannvirkinu sjálfu ásamt öðrum upplýsingum sem við eiga.

Í næstsíðustu línu er lagt mat á þá hættu sem minjastaðurinn kann að vera í. Á vettvangi var notast við þá vinnureglu að skilgreina fundnar minjar innan marka áhrifasvæðis í „stórhættu vegna framkvæmda“. Rétt er að geta þess að í hættumati er ekki fólgið neins konar mat á gildi minjastaða. Í síðustu línu er getið heimilda ef einhverjar eru, oft með skammstöfunum, en úr þeim er leyst í heimildaskrá aftast í skýrslunni.

Númer jarðar í Jarðatali Johnsens	Númer fornleifar á tiltekinni jörð	Sérheiti	Tegund	Hlutverk	Hnattstaða í landshnitakerfi ISN93
Sýslutákn	SF175:009	Sveinshlaða	tóft	hlaða	E: 528751 N: 352323

Sveinshlaða 009, horft til norðurs

Ljósmynd af minjastað og uppmæling/teikning

Á túnakorti frá 1920 og bæjarteikningu danskra mælingamanna frá 1904 er sýnt útið í túnjaðri um 210 m norðan við eldra bæjarstaði 001 og 80 m norðvestan við yngra bæjarstaði 003. Á þeim stað er staðileg hlöðutóft sem nefnist Sveinshlaða og samtengt eða eldra mannvirki norðvestan við hana. Sveinshlaða er 16 m suðvestan við miðlinu Skaftártúnguvegar (208) þar sem fyrirhugaðar eru framkvæmdir og telst því í stórhættu vegna vegagerðar. Tóftin er í túnjaðri fast suðvestan við Skaftártúnguveg (208). Túnið er í allmiklum halla til suðvesturs.

Heildarstærð tóftarinnar er 23x14 m og snýr hún norðvestur-suðaustur. Í suðausturhluta hennar er Sveinshlaða sem er 15x13 m að stærð og snýr norðvestur-suðaustur. Hún er 5x6 m að innanmáli og snýr norðaustur-suðvestur. Hlaðan er niðurgrafin um 1 m og eru veggir hennar um 2 m á hæð innanmáls. Norðvestan við hlaðuna er annað hölf eða annað mannvirki og er það torfhlaðið. Það er þríhyrningslaga og er 9x6 m að innanmáli, mjókkar til norðvesturs. Op virðist vera inn í það í suðurhorni. Veggir þess eru 0,3-0,4 m á hæð og 2-2,5 m á breidd en veggir hlöðunnar eru 4-5 m á breidd. Höllin virðast vera samtengd en hlaðan er mun yngri að sjá en hölfnið norðvestan við hana. Nokkur hölmýndun er undir norðvesturhluta tóftarinnar og ljóst að mannvirki hafa verið á þessum stað í langan tíma.

Hættumat: stórhætta, vegna vegagerðar

Heimildir: Túnakort 1920

Þetta sem stóðjar að fornleif

Heimild sem vísað er í, nánari færsla í heimildaskrá

Skýringarmynd. Dæmi um skráningu á minjastað.

Í skýrslunni eru aðeins birtar upplýsingar um þær minjar sem eru innan úttektarsvæðis.

4. Fornleifaskrá

Snartarstaðir í sögulegum heimildum

NP-067 Snartarstaðir

1296: Jarðarinnar er fyrst getið í rekaskrá Hólastaðar og Möðruvallaklausturs en þar segir: "Skrá um reka Hólastaðar og Möðruvallaklausturs og reka Sighvats Hálfðánarsonar á Grund með norðrströndum [...]. Snartarstaðareki. Fra miendisdal ok til klapparhamar allar flutningar a logmadr fiordung af þeim en reka hual skal skipta i. fim stadi halfum landz hluta. Ok eiga modruveller tvo ok vm fram halfuan annan en fiordung i odrum. En vt fra mela endum til migendisdals tiundi hlutr hualreka." DI II, 304, 309; sjá einnig Sigurðarregistri frá 1525, DI IX, 310, 319.

1394: Jarðarinnar er getið í máldaga Presthólakirkju en þar segir: "[Presthólakirkja]hola kirkia a skvRd fvllan millvm ormsaar oc tngv Reka af hverivm hval er kemr. en tvo af snartastada Reka. so vm hafnar Reka alla oc vm vellankavtlv eystri til stravmlons oss." DI III, 552-553.

1464, 15. maí: "Jón Ólason selr Einari ábóta og klaustrinu á Munkaþverá jörðina á Stokkahlöðum í Eyjafirði [EY-317] með fjórðungskirkju skyld og lambsfóðri til klaustrins en ábóti leggur í mót jarðinar Snartarstaði og Brekku í Núpasveit [NP-068], fráskilr alla reka, en áskilr klaustrinu skipastöðu í Snartarstaði og hússtöðu og eldivið í Brekku og segir þar til bænhuskyldar; hér leggur ábóti og tuttugu hundrað í lausafél." DI V, 419.

1525: Jörðin er nefnd í Sigurðarregistri og er þar þess getið að Munkaþverárklaustur og Möðruvallaklaustur eigi rekaítak á jörðinni. DI IX, 310, 319.

1686: 28 hdr. og 40 ál., konungseign. The Old Icelandic Land Registers, 303.

1696: 15 hdr., Munkaþveráreign. The Old Icelandic Land Registers, 303.

1712: 16 hdr., konungseign. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns XI, 333.

Hjáleiga 1712: Snartastaðarkot (eyði - NP-067:022), samkvæmt Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns XI, 334. Í Jarðatali frá 1712 er jörðinni lýst á eftirfarandi hátt: "Útigangur góður í fjörunni og sæmilegur á landi, og gengur rosíð fje oftast gjafarlaust, lömb þurfa fóður nærri til helmínga. Hestaganga mjög lök. Torfrista mjög lök og sendin, stúnga næg. Rifhrís lítið til eldiviðarstyrks, og lítið af smáskógi til heystyrks. Silúngsveiði hefur verið nokkur í Snartarstaðatjörn, sem nær hefur öldungis brugðist í næstu 5 ár. Grasatekja bjargleg fyrir heimilið, brúkast ei. Selveiði af vöðusel í nótum hefur áður góð verið, en engin í margt ár, til þess á næstliðnum vetri veiddust hjer 5. Rekavon góð, hefur lítt hepnast í næstu 5 ár og nýtur ábúandi leiguliðagagna. Túninu spillir sandfok, en þó ekki til stóreyðileggíngar hingað til. Engjar öngvar, en hafa áður nokkrar verið, sem sandfok hefur eyðilagt. Úthagarnir eru víðlendir en hrjóstugir

fyrir stórgripi," segir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns JÁM XI, 334.

1841: "Tún er þar meiripart slétt, engjar litlar og ónýtar, þar eð þær eru einasti bithaginn á sumurin. Vöðuselsaflí er þar nokkur í svokallaðri Grímshöfn, sem er aðallendingin. Líka er þaðan stunduð kópaveiði út hjá Núpum." SSP, 237.

1847: 15 hdr., bændaeign. Jarðatal Johnsen, 316. Í neðanmálgrein segir: "1805 er jörð þessi talin 10 h. að dýrleika."

1883: "Þar er hrörlegur túngarður og túnið yfirhöfuð ekki eins vel hirt og á Brekku [NP-068] enda mun það ekki gefa meira en nálægt 3 hestum af dagsláttunni. Túnið hefir vantað áburð en það má fá mold, þang og þara til að drýgja áburð með; þar er þörf á þúfnaslétu og aðgjörð á túngarðinum. Mýrina norðan við túnið má bæta með vatni ef hlaðin er 4 álna há stífla í ána norðan og austan við túnið," segir í Skýrslu um yfirferð Gísla Ólafssonar um Norður-Þingeyjarsýslu sumarið 1883 er birtist í LF 2003, 25.

1916: Tún 18 dagsl. girt gömlum og lélegum torfgarði. 1/3 sléttur. Sumt grasgefið en sumt snöggt. Taða 250 vættir. Náttagi, girtur torfgarði og 1 streng. Taða 20 vættir. Engi mest í fjarlægð, ósamsætt. Engjablettur afgirtur með gaddavír heima. Engið er fremur graslítið mýrlendi, og hey yfirleitt ekki gott. Gefur af sér 150 vættir. Gripahagar litlir en góðir. Vetrabeit góð. Víðlent kjarrgróið í nokkurri fjarlægð. Sundum snjópungt nokkuð. Fjörubeit ágæt. Fullorðið fé ekki gefið suma vetur. Fjárgeymsla fremur erfið. Ágangur af umferð manna. Flæðishætta fyrir fé. Vatnsból gott." Fasteignamat Norður-Þingeyjarsýslu 1916-1918, 54.

1920: Heimatún 3,9 ha (slétt 2 ha). Kotsgirðing: 0,4 ha (slétt 0,2). Öll torfan: 4,3 ha (2,2 slétt).

Önnur býli innan heimajarðar eru: Baðstofutættur (í eyði - NP-067:021). Örnefnaskrá Snartarstaða, 5. Nýbýli: Hvoll og Hjarðarás (Ö-Snartarstaðir, 1). Að auki er þorpið Kópasker byggt úr landi jarðarinnar. Fyrsta íbúðarhúsið var reist árið 1912, en síðan voru ekki önnur hús byggð þar fyrr en 1930. Land og Fólk 1985, 134.

Kirkja (b. 1927) var á jörðinni eins og segir í PP III, 312. Læknisbústaður (NP-067:033) var á jörðinni samkvæmt örnefnaskrá Snartarstaða (Ö-Snartarstaðir, 1). Heimavistaskóli var byggður á jörðinni árið 1929 samkvæmt Lýsingu Þingeyjarsýslu II, 100.

NP-067:032 heimild um uppsátur – *utan svæðis*

"Heimræði er hjer, lending góð og gott uppsátur og mega gánga so mörg skip sem ábúandi fær við komið," segir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1712. Ekki er ljóst hvar uppsátur og lending hefur verið á þeim tíma sem Jarðabókin var rituð en líklegast verður að telja að hún hafi verið í Grímshöfn líkt og hún var árið 1841 þegar Sýslu- og sóknarlýsingar eru ritaðar.

Bjarni F. Einarsson fornleifafræðingur vitnar í Jarðabókina og leggur til hugsanlega staðsetningu lendingarinnar norðan við Snartarstaðaós sumarið 2017. Ekki er ljóst á hverju hann byggir þá tilgátu en taka skal fram að hann setur fyrirvara um að í raun sé lítið vitað um staðsetningu lendingar.

Ekki eru þekktar heimildir um lendingu á þessu svæði svo vitað sé. Þess má geta að ósinn var áður sunnar, sunnan við mörk deiliskipulagsreitsins. Þar var m.a. sett upp lítil lausabryggja við sandinn í Brekkulandi 1895 samkvæmt grein Kristveigar Björnsdóttur um upphaf byggðar á Kópaskeri en hún hefur verið langt utan deiliskipulagsreits.

Ekki er hægt að útiloka að lent hafi verið við ósa Snartarstaðalækjar eða í fjörunni norðan hans en sem fyrr segir eru engar heimildir um það. Engin mannvirki sást í skráningunni við fjöruna ef frá er talin varða 050 og því ekki skráð lending innan deiliskipulagsreits 2019.

Heimildir:JÁM XI, 334, Sýslu- og sóknarlýsingar, 237 og BFE. 2017: 3-1

NP-067:055 varða samgöngubót

615057 646707

*Vestara sjómerkið innan deiliskipulagsmarka, NP-067:055.
Á ljósmynd til vinstri er horft til austurs en til suðausturs á mynd til hægri.*

Tvær innsiglingarvörður eru við Röndina, innan þess svæðis sem deiliskráð var síðsumars 2019. Sú vestari, sem skráð er undir þessu númeri, er í fjörunni, um 50 m norðan við ósa Snartarstaðalækjar, um 530 m vestan við Snartarstaðakirkju. Varðan er 135 m VSV við austari vörðuna 056, innan deiliskipulagsreits.

Varðan er á grýttum sjávarkambi en steinarnir eru sjóbarðir og ávalir. Neðan við er sendin fjara en nokkuð af grjóti er í sjávarmálinu.

Varðan er að hluta steyppt en nokkuð af fjörugrjóti virðist hafa verið notað í hana en steyppt utan og rennislétt. Varðan er um 1,3 m á kant en mjókkar upp og er um 2.5 m á hæð. Hún er ferstrend með skornum hornum, Steypan í vörðunni er fremur grófgerð og víða sést far eftir timbur. Efst í vörðunni eru nokkrir fjörusteinar sem steypdir hafa verið í toppinn. Varðan er máluð í appelsínugulum lit. Ofarlega í suðvesturhlið hennar er sylla eða hólfi sem gert hefur verið fyrir ljósmerki. Það er um 40 x 25 cm stórt og dýpt neðst um 20-30 cm en það er grynna ofar (eftir því sem varðan mjókkar upp). Innst í hólfinu er timburþil. Svo virðist sem hluta af jarðvegi í kringum vörðuna hafi skolað í burtu og því sést í undirstöður hennar. Hún stendur þó ennþá mjög vel. Um 4 m ofan við vörðuna er timburstaur með rauðu ljósi sem greinilega er enn notaður. Við yfirferð yfir bækurnar Den Islandske Lods kom í ljós að varðanna tveggja (sjá líka 056) er ekki getið árin 1898, 1903, og 1911 en þær eru komnar í notkun sem innsiglingavörður þegar sama bók er gefin út 1917. Þær virðast því byggðar á árunum 1911-1916 í tengslum við innsiglingu að Kópaskeri. Í

*Varða NP-067:055 og nágrenni, horft til ASA eftir Snartarstaðalæk.
Lengst til vinstri á myndinni má sjá glitta í vörðu NP-067:056.*

Den Islandske Lods frá 1927 er vörðunum enn fremur lýst og í lauslegri þýðingu skrásetjara er varðan sögð 3 m frá sjó. Hún er sögð hvítkölluð með rauðum, lóðréttum röndum og rauðu ferhyrndu toppmerki. Varðan er sögð um 3 m á hæð. Í lýsingunni kemur fram að ljós sé látið loga í vörðunum eftir fyrirmælum frá kaupmanni. Bjarni F. Einarsson skráði vörðuna 2017 og er hún með númerið 1-1 í skýrslu hans.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Den Islandske Lods 1898, 1903, 1911, 1917 og 1927, BFE 2017, 1-1

NP-067:056 varða samgöngubót

615182 646763

Tvær innsiglingavörður eru á Röndinni, innan þess svæðis sem deiliskráð var síðsumars 2019. Sú austari, sem skráð er undir þessu númeri, er um 15 m vestan við Snartarstaðalæk og um 390 m vestan við Snartarstaðakirkju. Varðan er 135 m ANA við vestari vörðuna 055, innan deiliskipulagsreits.

Sjómerki NP-067:056. Á mynd til vinstri er horft til norðurs en á mynd til hægri er hólfið í vörðunni, horft til austurs

Árbakki Snartarstaðalækjar er gróinn í nágrenni vörðunnar en skammt austan lækjarins tekur við þurrilent svæði vaxið melgresi, lúpínu og öðrum þurrlendisgróðri. Varðan er neðan við (vestan við) lækjarbakkann og um 3 m austan við hana liggur girðing norður-suður eftir árbakkanum. Nokkrir grunnir skurðir eru á svæðinu en samkvæmt Guðmundi Erni Benediktssyni heimildamanni eru þeir líklega nýlegir og tengjast eldra fiskeldi sem var á svæðinu síðla á 20. öld en

Varða Np-067:056, horft til VSV.

lagðist fljótlega af.

Varðan er hringlaga og rúmlega 2 m í botninn en mjókkar upp og er innan við 1 m í þvermál þar. Hún er allt að 2,6 m á hæð. Hún er hlaðin úr fjörugrjóti en það er steinlímt eða steypst saman. Yfirborð vörðunnar er aðeins sléttað en þó má vel sjá fjörugrjótið í yfirborði hennar. Varðan er máluð í appelsínugulur lit. Ofarlega í vörðunni vestanverðri (þeirri hlið sem snýr að sjó) er sylla eða hólf. Það er um 30 x 30 cm stórt og 20-30 cm á dýpt, líklega fyrir ljós. Svo virðist sem járnfesting hafi verið ofan á en hún er nú brotið af og hefur þar verið skilti ofan á vörðunni. Um 2 m ofan eða austan við vörðuna er timburstaur með ljósmerki í sem enn er í notkun. Hlaðið hefur verið umhverfis staurinn til að festa hann og hann stagaður niður. Við yfirferð yfir bækurnar Den Islandske Lods kom í ljós að varðanna tveggja (sjá líka 055) er ekki getið árin 1898, 1903 og 1911 en þær eru komnar í notkun þegar sama bók er gefin út 1917. Þær virðast því byggðar á árunum 1911-1916 í tengslum við innsiglingu að Kópaskeri. Í Den Islandske Lods frá 1927 er vörðunum enn fremur lýst og í lauslegri þýðingu skrásetjara er aftari eða eystri varðan sögð 3,5 m há. Hún er sögð hvítkölluð með rauðum, lágréttum röndum og rauðu þríhyrnu toppmerki. Varðan er sögð um 3 m á hæð. Í lýsingunni kemur fram að ljós sé látið loga í vörðunum eftir fyrirmælum frá kaupmanni. Bjarni F. Einarsson skráði vörðuna 2017 og er hún með númerið 2-1 í skýrslu hans

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Den Islandske Lods 1898, 1903, 1911, 1917 og 1927, BFE 2017, 2-1

NP-067:057 hleðsla brú

615196 646758

Leifar af brúarhleðslu eru við Snartarstaðalæk um 15 m austan við innsiglingarvörðu 056 og 380 m vestan við Snartarstaðakirkju. Ekki er vitað hvenær brú var fyrst gerð á þessum stað en líklega hefur fé verið rekið þarna yfir talsvert lengi, fyrst til beitar utan við lækinn og síðar til slátrunar á Kópaskeri sunnan úr sveitum samkvæmt Guðmundi Erni Benediktssyni heimildamanni. Hann vissi af því að fyrir meira en 100 árum hefði verið gert samkomulag milli Snartarstaða og Brekku um það að Brekkuféð fékk að ganga á veturnar í svokölluðum Krókum, svæðinu sem er nú

Brúarstæði NP-067:057 á Snartarstaðalæk. Á mynd til vinstri er horft til austurs en til norðurs á mynd til hægri

Kópaskershöfn og þorpssandið (en Snartarstaðaféð gekk norðar). Þarna var ætíð farið yfir brú á læknum þegar rekið var til slátrunar á Kópaskeri. Á Kópaskeri hófst slátrun snemma á 20. öld og samkvæmt Kristveigu Björnsdóttur var ekki byrjað að aka fénu á bifreiðum fyrr en 1963-1964. Lítið nes gengur út í lækinn beggja vegna

Brúarstæðið á Snartarstaðalæk NP-067:057, austurbakkinn er fjær á myndinni.

lækjarins á þessum slóðum. Lækjarbakkarnir eru sléttir og grónir. Járnkassi er í læknum á þessum stað.

Á þessum stað gengur nes út í lækinn beggja vegna og er aðeins 4,5 m á milli lækjarbakkanna. Vesturhluti brúarstæðisins (vestan Snartarstaðalækjar) var innan deiliskráningarreitsins sem skráður var 2019. Á þeim stað er nesið um 4 m á breidd en 4-5 m á lengd. Talsverð grjótdreif er á nesinu en ekki er lengur hægt að tala um eiginlega hleðslu lengur en líklegast hefur verið hleðsla beggja vegna lækjarins og grjóti í lækjarbotninum sé einnig hrun úr sömu hlöðsum. Samkvæmt Guðmundi heimildamanni var timburbrú þarna yfir lengi vel sem stundum losnaði af undirstöðunum í vatnagangi á veturna en var jafnan færð aftur á sinn stað. Ekki er ljóst hvaða leið var farin að og frá brúnni og ekki sjást merki um götur innan deiliskipulagsreits (sjá 058) og hefur sandfok án efa afmáð merki um leiðina.

Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

Heimildir:Kristveig Björnsdóttir. 2011, 52

NP-067:058 frásögn leið

Féð var áður rekið um brú á Snartarstaðalæk (sjá 057) og áfram til vesturs og norðurs. Í upphafi slátrunar á Kópaskeri og fjárútflutnings þaðan var allt fé rekið þessa leið og nokkuð fram eftir 20. öld samkvæmt Guðmundi Erni Benediktssyni heimildamanni. Hann vissi einnig af því að fyrr, fyrir meira en 100 árum hefði verið gert samkomulag milli Snartarstaða og Brekku um það að Brekkuféð fékk að ganga á veturna í svokölluðum Krókum, svæðinu sem er nú Kópaskershöfn og þorpslandið (en Snartarstaðaféð gekk norðar) og þá hefur líklega verið komin brú á lækinn á þessum slóðum. Ekki er vitað hvaða leið var farin þegar komið var yfir brúna og ekki víst að alltaf hafi verið farin sama leið. Þó hefur án efa legið rekstrarleið yfir það svæði sem tekið var út við deiliskráningu 2019 en engin ummerki sáust um hana innan deiliskráningarreits og ekki var hægt að staðsetja hann með nákvæmni. Leiðin hefur legið frá brú 057 og til norðurs yfir Röndina. Svæðið var áður að mestu örfoka en er nú gróið lúpínu og melgresi að talsverðu leyti.

Engin ummerki sjást um götur á deiliskráningarsvæðinu.

Hættumat: engin hætta

NP-067:059 frásögn vatnsból?

615219 646941

Talsvert grjót er á bakka Snartarstaðalækjar um 380 m VNV við kirkjuna á Snartarstöðum en um 300 m sunnan við þjóðveg þar sem hann liggur að Kópaskeri. Á þessum stað er lækjarlón norðan við þar sem Snartarstaðalækur rennur úr austri til suðurs. Grjótdreifin er greinileg í vatninu við bakkann. Vatnsbakkinn er grasi gróinn og flatur á þessum slóðum. Hann er um 10 x 5 m að stærð

og gengur línin austur kílinn frá sunnanverðu nesinu.

Samkvæmt

Guðmundi Erni Benediktssyni, heimildamanni, var vatn líklega tekið á þessum slóðum í tengslum við iðnað og þéttbýlismyndun á Kópaskeri, hugsanlega í tengslum við sláturhúsið.

Greinileg rönd er í vatninu í framhaldi af þessum stað út í

Óljós ummerki við bakka Snartarstaðalækjar NP-067:059. Horft til norðurs

lækjarlónið og hún nær um 50 m til austurs áður en hún verður ógreinileg. Óvíst er að umrædd rönd tengist vatnstökunni. Vatnstaka á þessum slóðum gæti því verið frá fyrri hluta 20. aldar og verið nálægt því að teljast til fornleifa en um það verður ekkert fullyrt að svo stöddu en staðurinn fær að njóta vafans í fornleifaskránni.

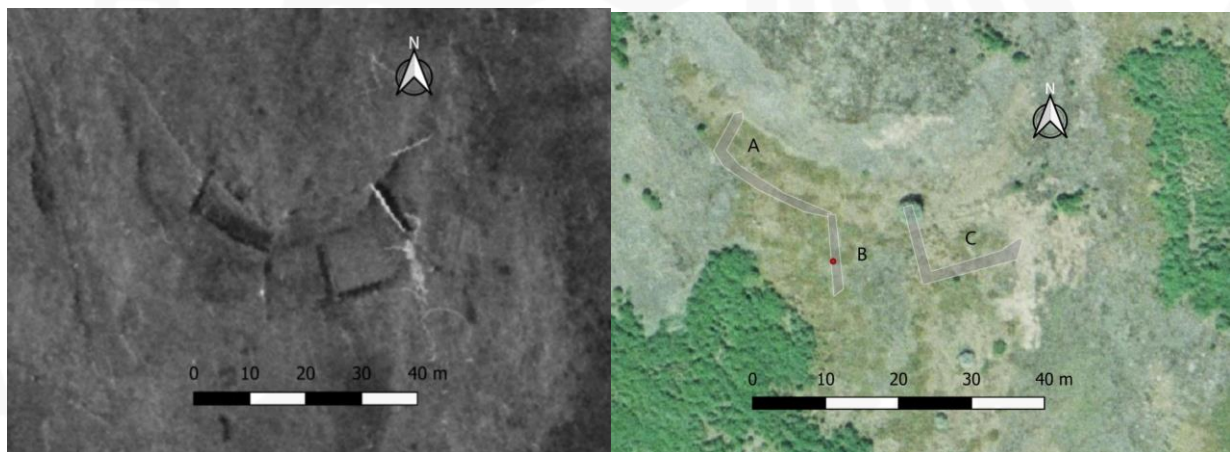
Hættumat: hætta, vegna framkvæmda

NP-067:060 heimild, hlutverk óþekkt

615034 646911

Á loftmynd frá 1974 (í eigu Landmælinga Íslands) má sjá mannaverk við lága hæð innan deiliskipulagssvæðis. Mannvirkin eru um 100 m norðaustan við fjöru en um 200 m NNV við innsiglingarvörðu 056. Ekki er ljóst hvers eðlis mannvirkin eru en af loftmyndinni að dæma virðist helst sem um óveruleg gerði (kálgarða) sé að ræða. Svæðið er í grunninn uppblásturssvæði og þarna voru áður opin sandbörð samkvæmt Guðmundi Erni Benediktssyni heimildamanni. Á svipuðum slóðum var úrgangur frá sláturhúsinu grafinn lengi. Á þessum stað er lág brekka eða melur en land umhverfis virðist hafa blásið og gróið aftur. Talsverður mosagróður er á svæðinu en lúpína vex allt í kring.

Ummerkin á loftmyndinni eru mun greinilegri en það sem nú má greina á svæðinu. Á myndinni sést það sem helst mætti túlka sem þrjú samföst gerði byggð utan í hæðina sem þarna er í landslaginu. Vestast er gerði A sem virðist um 16-17 x 6-7 m að stærð og snýr NNV-SSA meðfram hæðinni. Ekki er greinilegur hryggur að norðan og virðist hæðin hafa markað norðurhliðina. Austurhliðin er mörkuð af öðru meintu gerði, B, sem er kassalaga og 12 x 13 m stórt. Umrætt gerði virðist nokkuð mád á ljósmyndinni frá 1974 og bæðið norður- og suðurveggir illgreinanlegir. Allra austast er svo þriðja hólfið/gerðið C. Samkvæmt loftmyndinni frá 1974 var það 12 x 16 m stórt og snéri nálega austur-vestur. Eins og hin gerðin virðist það byggt upp við hæðina og að auki er austurveggur nokkuð óljós. Í dag eru afar óljós ummerki á þessum slóðum og er austurhluti þess á kafi í lúpínu og ekki hægt að greina mannaverk þar. Allra norðvestast á svæðinu er hins vegar lágur hryggur samsíða hæðinni, mögulega þar sem mannvirki A sést á loftmynd frá 1974. Þar er má greina það sem gæti verið norðvestur- og suðurhlið mannvirkis A á loftmyndinni frá 1974. Norðvesturhliðin er um 5 m löng en beygir þá í nærri 90° og liggur meðfram suðurhlið hæðarinnar í um 18 m áður en hún verður ógreinileg. Hryggurinn er aðeins 0,1 m á hæð og innan við 1 m á

Loftmynd frá 1974 til vinstri. Til hægri er sama svæði á loftmynd frá Loftmyndum ehf. með ummerkjunum frá 1974 teiknuðum ofan á. Svæðið er talsvert breytt í dag og sjást aðeins óljós merki um hólfið A

Óræðar mannvistarleifar NP-067:060 merktar með rauðum hring á mynd til vinstri (horft til norðurs). Á mynd til hægri er horft til austurs yfir svæði A á sama stað.

breidd. Innanmál þess svæðis sem afmarkað er við hæðina er varla meira en 3 m á breidd. Þar sem suðurhlíðin verður óljós tekur við talsverð lúpínubreiða og ekki er hægt að greina skýrar mannvistarleifar austar á svæðinu. Svolítið eins og pylsa meðfram hlíðinni. Gulur hæll er í hryggnum við hólinn. Ekki er ljóst hvaða mannvirki hafa verið á þessum stað. Guðmundur Örn Benediktsson, heimildamaður kannaðist ekki við þau en gat sér þess helst til að e.t.v. hefðu verið e.k. kálgarðar á þessum stað og þarna hefðu mögulega verið ræktaðar kartöflur og/eða rófur. Það er hugsanlegt þótt svæðið virðist ekki henta mjög til kálgarðsræktunar. Í grein Kristveigar Björnsdóttur um upphaf byggðar á Kópaskeri kemur fram að frumbýlingar þorpsins hafi á fyrstu áratugum byggðar ræktað svolitla túnbleðla og einnig gert sér kálgarða og má vera að umrædd ummerki séu einfaldlega tilraunir til kálgarðsræktar.

Hættumat: stórhætta, vegna framkvæmda

Heimildir: Loftmynd af Kópaskeri og nágrenni tekin 14. júlí 1974, í eigu Landmælinga Íslands, Kristveig Björnsdóttir. 2011, 52

5. Niðurstöður

Saga og landshættir

Röndin er innan marka lögbýlisins Snartarstaða í gamla Presthólahreppi, í suðurjaðri þéttbýlisins á Kópaskeri. Hér á eftir verður stiklað á stóru um sögu jarðar og þéttbýlis og því næst fjallað um landshætti og minjar innan deiliskipulagsreitsins.

Lítið er vitað um upphaf byggðar á Snartarstöðum en ólíklegt er annað en að jörðin hafi byggst tiltölulega snemma eftir landnám.³ Snartarstaða er fyrst getið í rituðum heimildum svo vitað sé í rekaskrá Hólastaðar og Möðruvallaklausturs frá árinu 1296 og á næstu öldum er hennar helst getið í tengslum við reka og eigendaskipti. Lengst af var hún í eigu Munkaþverárklosturs en í gegnum aldirnar áttu Hólakirkja, Munkaþverárklostur, Möðruvallakirkja og Presthólakirkja hluta af rekanum fyrir landi Snartarstaða.⁴ Jörðin var gjarnan metin á 15-16 hdr. í gegnum aldirnar. Slík jörð myndi teljast í lakra meðallagi á landsvísu en í hinum gamla Presthólahreppi voru allar bestu jarðirnar svipaðar að dýrleika þegar Jarðatal Johnsens er gert 1847.⁵ Ekki er vitað til að kirkja eða bænhus hafi verið á jörðinni en slíkt er gjarnan vísbending um jarðir í betra meðallagi.

Snartarstaðir voru fremur landstór jörð og hlunnindi nokkur. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1712 er útigangur þar sagður góður í fjörunni og sæmilegur á landi en kvikfé sögð hætta búin af sjávangangi undir sköflum í fjörunni. Úthagar eru sagðir víðlendir en hrjóstugir fyrir stórgripi og silungsveiði að jafnaði nokkur í Snartarstaðatjörn. Hvanna- og grastekja er sögð bjargleg og sömuleiðis stunga. Samkvæmt Jarðabókinni var selveiði nokkur og rekavon góð. Heimræði er sagt á jörðinni og bæði lending og uppsátur gott. Samkvæmt Jarðabókinni „mega ganga so mörg skip sem ábúandi fær við komið“. Sandfok ógnaði búskaparskilyrðum á jörðinni nokkuð samkvæmt Jarðabókinni, hafði það eyðilagt engjar jarðarinnar og spillti túninu nokkuð.⁶ Hjáleigan Snartarstaðakot var þá í eyði (frá 1698) og sögð hafa verið í risjóttri ábúð í gegnum aldirnar.

Að öllu samanlögðum draga þær heimildir sem tiltækar eru um Snartarstaði frá fyrri öldum upp óljósa mynd af nokkuð landmiklu meðalbýli, en engar vísbendingar eru um að þar hafi verið stórbýli eða sveitarmiðstöð fyrr en komið er fram á síðari hluta 19. aldar og lausakaupmenn hófu verslun hér á landi.

³ DI II, 309, 311

⁴ Sjá heimildatilvísun í kafla um sögulegt yfirlit framar.

⁵ JJ 1847, 142-144. Þess má reyndar geta að matið fór nokkuð niður á næstu áratugum og var 10 hdr 1801 skv. JJ.

⁶ JÁM XI, 334-335.

Árið 1879 var Kópaskersvogur, suðvestarlega í landi Snartarstaða, gerður að löggildum verslunarstað.⁷ Kaupfélag Norður-Þingeyinga var stofnað 1894 og jók það vægi Kópaskers í verslun í sýslunni. Ári síðar var lausabryggja sett upp að ósi Snartarstaðalækjar að sunnan til að ferja varning í land.⁸ Fyrsta húsið á Kópaskeri var reist af Kaupfélagi Norður-Þingeyinga árið 1895 en það var lítið vörugæmsluhús úr timri á grjóthlöðnum kjallara. Tólf árum síðar, 1907 byggði kaupfélagið annað timburhús áfast. Á næstu árum risu fleiri hús í nágrenninu, m.a. sláturhús, sölubúð og frystihús.⁹ Árið 1919 fékk kaupfélagið styrk til þess að gera bryggju við Kópasker.¹⁰ Fyrsta íbúðarhúsið á svæðinu var byggt 1912, það næsta 1919 og fleiri fylgdu svo í kjölfarið á næstu áratugum.¹¹ Samhliða fólksfjölgun á svæðinu jókst vægi Snartarstaða og jörðin varð smá saman að miðstöð í hreppnum. Þar var byggður læknisbústaður 1911 og kirkjan á Presthólum var flutt þangað árið 1927. Þar reis heimavistarskóli 1929 og þar var síðar þingstaður hreppsins.¹²

Tvær yfirlitsmyndir sem sýna landslag og gróðurfar innan úttekarsvæðis. Á mynd til vinstri er horft yfir ós Snartarstaðalækjar og til NNA en á mynd til hægri horft yfir sama ós til SSV

Röndin er hár sjávarbakki sunnan við þéttbýlið á Kópaskeri. Reiturinn sem tekinn var út sumarið 2019 var um 9 ha stór. Að vestan er hann markaður af strandlínunni, suður að ósi Snartarstaðalækjar. Mörkin fylgja Snartarstaðalæk að sunnan og austan en að norðan markast svæðið af girðingu sem liggur þvert yfir Röndina.

⁷ Einar Sigfússon. 1945.

⁸ Kristveig Björnsdóttir. 2011: 43.

⁹ Lýsing Þingeyjarsýslu II: 120-121.

¹⁰ Kristján Sveinsson. 2009: 366.

¹¹ Kristveig Björnsdóttir. 2011: 45-51.

¹² PP III, 312 og Lýsing Þingeyjarsýslu II: 100.

Röndin er samsett úr jarðmyndunum frá lokum ísaldar; sjávarset með skeljum og jökulruðningur sem bera vitni um hopunarsögu ísaldarjökuls.¹³ Sjávarbakkinn er þverhníptur að vestan en sendin fjara er við ósa Snartarstaðalækjar. Svæðið var gróðurlítið allt fram á 20. öld en á síðustu áratugum hefur gróður þar aukist talsvert, sér í lagi alaskalúpína sem er nú talsvert útbreidd innan deiliskipulagsreits. Síðla á 20. öld var fiskeldi á svæðinu um skeið og sjást ummerki eftir það víða, t.d. stendur eftir e.k. geymsluhús eða skemma og víða má sjá skurði sem tengjast fiskeldinu, vegaslóða og annað umrót. Á svæðinu eru einnig leifar af göngubrú sem gerð var yfir Snartarstaðalæk nálægt aldamótum 2000.

Landnýting og minjar innan deiliskiplagsreits

Lítið er vitað um nýtingu deiliskiplagssvæðis á fyrri öldum. Svæðið var gróðurrrýrt og hentaði ekki til beitar og allt bendir til að það hafi verið lítið eða ekkert nýtt lengst framan af. Ekki fundust heimildir um að lending hafi verið á þessum slóðum (sjá upplýsingar um minjastað NP-067:032 í skýrslu) þótt ekki sé hægt að útiloka að þar hafi stundum verið lent.

Samtals voru skráðir sex minjastaðir innan deiliskipulagsreits. Allir eiga þeir það sameiginlegt að vera líklega frá lokum 19. aldar eða upphafi þeirrar 20. og tengjast sennilega flestir uppbyggingu hafnar og verslunar, og þéttbýlismyndun á Kópaskeri.¹⁴

Á svæðinu voru skráðar tvær myndarlegar innsiglingarvörður (NP-067:055-056). Yfirferð yfir bækurnar *Den Islandske Lods* sýnir að þær hafa verið byggðar á árabílinu 1911-1916 og hafa upphaflega verið hvítalkaðar með rauðum röndum og toppmerki.¹⁵ Vörðurnar eru báðar staðilegar, að hluta hlaðnar úr grjóti en steiptar að hluta. Í þeim báðum er ljósasýlla þar sem ljós hefur verið sett til að auðvelda sjófarendum siglingar. Vörðurnar eru til marks um mikið framfaraskið í samgöngum á sjó hér á landi um og upp úr aldamótunum 1900 þegar gert var nokkuð átak í byggingu ljósmerkja og vita.¹⁶

Brúarstæði (NP-067:057) var skráð á Snartarstaðalæk þar sem fé á leið til slátrunar var rekið yfir á 20. öld og mögulega fé Brekkumanna í úthaga enn fyrr. Ummerki um leið (NP-067:058) sem líklega hefur verið farin um svæðið (þegar komið var yfir brúna) sjást sem fyrr segir ekki lengur. Nokkru ofar en brúin á Snartarstaðalæk, eru nokkrir steinar í lækjarlóninu og greinileg rönd í vatninu í framhaldi (NP-067:059). Ekkert er vitað um aldur þessa mannvirkis en það engu að síður haft með á fornleifaskrá þótt líklegt sé að það sé ekki mjög fornt. Guðmundur

¹³ Röndin á Kópaskeri: Breyting á Aðalskipulagi Norðurlands 2010-2030 og nýtt deiliskipulag: Lýsing á skipulagsverkefni og matslýsing: 8.

¹⁴ Þó mögulegt sé að brúarstæði yfir Snartarstaðalæk og leið sem hefur verið farin yfir svæðið á 20. öld en engin ummerki sjást um, eigi sér eldri forsögu (sjá minjar NP-067:057 og 058).

¹⁵ *Den Islandske Lods*. 1917: 141. Sjá einnig sömu bók 1898, 1903, 1907, 1911 og 1927.

¹⁶ Guðmundur Bernóðusson, Guðmundur L. Hafsteinsson og Kristján Sveinsson. 2002, 29 og áfram

Örn Benediktsson, heimildamaður, stakk upp á því að þarna hafi getað verið vatnsból í tengslum við sláturhúsið á Kópaskeri (fyrst um 1913) en um þetta er sem fyrr segir ekkert vitað.¹⁷ Annað óljóst mannvirki (NP-067:060) sem skráð var innan deiliskipulagsmarka var fremur miðsvæðis á reitnum. Það er greinilegt á loftmynd frá 1974 og minnir þá helst á kálgarða. Lítil ummerki sjást á þessum slóðum nú en þó er óljós og jarðlægur hryggur þar sem ætla má að vestasti hluti gerðisins hafi verið. Ekkert er vitað um aldur umræddra mannvirkja en líklegast er að þau séu frá 20. öld.

Lokaorð

Samkvæmt núverandi áætlun um hönnun mannvirkja vegna fiskeldis á Röndinni (eins og hún liggur fyrir í júlí 2019) eru framkvæmdir ekki ráðgerðar á 50 m belti næst sjó og Snartarstaðalæk. Af þeim sex minjum sem skráðar voru innan marka deiliskipulagsreits reyndist því aðeins einn staður, NP-067:060, innan eiginlegs byggingasvæðis (og utan umrædds beltis). Hann var metinn í *stórhættu* en aðrir staðir í *hættu* vegna framkvæmdanna. Ljóst er að ráðgerðar framkvæmdir munu raska því sem eftir er af ummerkjum um mannvirki NP-067:060 og er það Minjastofnunar Íslands að úrskurða um hvort þau mega víkja og með hvaða skilmálum. Miðað við þær forsendur sem nú liggja fyrir ætti fyrirhuguð mannvirkjagerð vegna fiskeldis á Röndinni ekki að raska öðrum minjum á svæðinu. Þó er rétt að geta þess að sjómerkin tvö eru, eins og vera ber, í sjónlínu og virðast ráðgerðar byggingar skera hana. Verði sú raunin munu þær raska samhengi minjastaðarins þótt ekki raski þær sjálfum vörðunum. Er það einnig Minjastofnunar að taka afstöðu til þessara áhrifa á minjarnar.

Í lokin er vakin athygli á 22. og 23. grein laga um menningarminjar en þar segir: „Finnist fornminjar sem áður voru ókunnar, t.d. undir yfirborði jarðar, sjávar, vatns eða í jökli, skal skýra Minjastofnun Íslands frá fundinum svo fljótt sem unnt er. Sama skylda hvílir á landeiganda og ábúanda er þeir fá vitneskju um fundinn.“

¹⁷ Guðmundur Örn Benediktsson, tölvupóstur dagsettur 6. ágúst 2019

Heimildaskrá

- Bjarni F. Einarsson. 2017. *Fornleifaskráning á Röndinni suður af Kópaskeri vegna fyrirbugaðra framkvæmda*. Fornleifafræðistofan.
- BL:** Björn Lárusson. *The Old Icelandic Land Registers*. 1967. W.F. Salisbury þýddi. Lund, Lund University.
- Den Islandske Lods*. 1898. Kaupmannahöfn, Det Kongelige Søkort Arkiv.
- Den Islandske Lods*. 1903. Kaupmannahöfn, Det Kongelige Søkort Arkiv.
- Den Islandske Lods*. 1911. Kaupmannahöfn, Det Kongelige Søkort Arkiv.
- Den Islandske Lods*. 1917. Kaupmannahöfn, Det Kongelige Søkort Arkiv.
- Den Islandske Lods*. 1927. Kaupmannahöfn, Det Kongelige Søkort Arkiv.
- DI:** *Diplomatarium Islandicum* eða *Íslenskt fornbréfasafn*. 1857–1972. I–XV. bindi. Kaupmannahöfn/Reykjavík, Hið íslenska bókmenntafélag.
- Einar Sigfússon. 1945. *Kaupfélag Norður-Þingeyinga 1894-1944*. Reykjavík, Kaupfélag Norður-Þingeyinga og Prentsmiðjan Edda.
- Guðmundur Bernódusson, Guðmundur L. Hafsteinsson og Kristján Sveinsson. 2002. *Vitar á Íslandi Leiðarljós á landsins ströndum 1878-2002*. Kópavogur, Siglingamálastofnun.
- JÁM XI:** *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns: Þingeyjarsýsla*. 1943. XI bindi. Kaupmannahöfn, Hið íslenska fræðafélag.
- JJ:** Johnsen, J. 1847. *Jarðatal á Íslandi*. Kaupmannahöfn, [án útgefanda].
- Kristján Sveinsson. 2009. *Hafnir á Íslandi*. Kópavogur, Siglingamálastofnun.
- Kristveig Björnsdóttir. 2011. „Björn Kristjánsson og upphaf byggðar á Kópaskeri“. *Árbók Þingeyinga 2011*. Menningarmiðstöð Þingeyinga, bls. 39-60.
- LF 1985:** *Land og fólk: Byggðasaga Norður-Þingeyinga*. 1985. Jóhannes Sigvaldsson (ritstj.). [Útgáfustað vantar], Búnaðarsamband Norður-Þingeyinga.
- LF 2003:** *Land og fólk: Byggðasaga Norður-Þingeyinga*. 2003. Runólfur Elentínusson (ritstj.). [Útgáfustað vantar], Búnaðarsamband Norður-Þingeyinga.
- Lýsing Þingeyjarsýslu: Norður-Þingeyjarsýsla*. II. bindi. Reykjavík, Sögunefnd Þingeyinga/Helgafell.
- PP III:** Sveinn Nielsson. *Presta tal og prófsta á Íslandi*. 1951. III. bindi. 2. útgáfa. Reykjavík, Hið íslenska bókmenntafélag.
- SSÞ:** *Þingeyjarsýslur: Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1844*. 1994. Reykjavík, Gott mál.
- Óútgefnar heimildir*
- Fasteignamat 1916–1918: *Gjörðabók fasteignamatshéðna í Norður-Þingeyjarsýslu*. Reykjavík, Þjóðskjalasafn Íslands.
- Röndin á Kópaskeri: Breyting á aðalskipulagi Norðurlands 2010-2014 og nýtt deiliskipulag, skipulags og matlýsing*. 14. júlí 2017. Skipulags- og matslýsing. Verkís/Ruth Guðmundsdóttir.

Ö-Snartarstaðir: Örnefnaskrá Snartarstaða. 1973. Ari Gíslason skráði og bar Kristján Eiríksson lýsingu Ara undir Guðna Ingimundarson á Snartarstöðum. Reykjavík, Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Loftmyndagögn:

Loftmynd af Kópaskeri og nágrenni tekin 14. júlí 1974, í eigu Landmælinga Íslands. Svæði nr. 81, flughæð 2200 m. Flokkur D, númer 4920-4923.

Loftmynd: Loftmyndir ehf

Heimildamaður:

Guðmundur Örn Benediktsson

